

Arkeologisk utredning etapp 1 mellan Sundby, Svartsjö och Lybeck

Sånga socken
Ekerö kommun
Uppland

Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

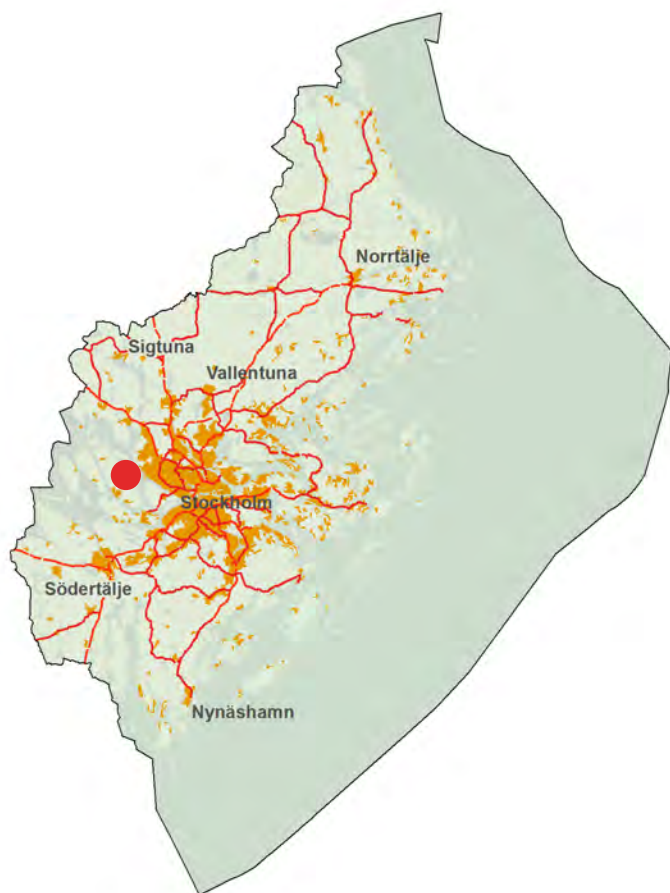
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-60904 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Stockholms län med platsen för utredningen markerad i rött.

© 2021 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2021:49

Författare	Annica Ramström
Kvalitetsgranskning	Tomas Ekman
Grafisk form	Sabina Larsson
Omslagsfoto	Sabina Larsson på hög 6 på gravfältet L2015:7035.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2021:49

ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1

Arkeologisk utredning etapp 1 mellan Sundby, Svartsjö och Lybeck

Sånga socken
Ekerö kommun
Uppland

Annica Ramström

Lst dnr 431-30773-2021

Tekniska och administrativa uppgifter

Län Stockholm
Kommun Ekerö
Landskap Uppland
Socken Sånga

Typ av undersökning Arkeologisk utredning etapp 1
Länsstyrelsens beslutsdatum 2021-08-10
Länsstyrelsens diarienummer 431-30773-2021
Uppdragsnummer i Fornreg 202101142
Arkeologgruppens projektnummer P21042

Projektleddare Annica Ramström
Fältpersonal Annica Ramström, Sabina Larsson

Undersökt yta Cirka 160 hektar
Inmätningsteknik Handhållen GPS
Koordinatsystem SWEREF 99 TM
Höjdsystem RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd tillvaratogs.

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning	7
Uppdraget	9
Inledning	9
Syfte och målgrupper.....	9
Metod och genomförande	9
Utredningsområdet	10
Dagens natur- och kulturmiljö	10
Den äldre kulturmiljön, kart- och arkivstudier	11
Resultat från inventeringen.....	17
Objekt 1. Boplatssläge, yngre järnålder	19
Objekt 2. Boplatssläge, järnålder–medeltid	19
Objekt 3. Gravfält, L2015:8012 (RAÄ-nr: Sånga 42:1) och gränsbestämt område L2015:7035.....	20
Objekt 4. Lägenhetsbebyggelse, L2021:8282	21
Objekt 5. Färdväg, L2021:8286.....	21
Objekt 6. Möjligt läge för äldre bryggor, kajanläggningar, marina anläggningar för överfart till Svartsjö borg från Färentuna.....	23
Objekt 7. Boplatssläge	23
Objekt 8. Stensättning L2015:7760, råmärke.....	23
Objekt 9. Boplatssläge, yngre järnålder	25
Objekt 10. Gravar, stensättningar, L2021:8312 och L2021:8314.....	25
Objekt 11. Kolningsanläggning, resmila, L2021:8318	25
Objekt 12. Röjningsrösen, L2021:8324 och L2021:8325	25
Objekt 13. Lägenhetsbebyggelse, Nytorp, L2021:8336	25
Objekt 14. Boplatssläge.....	26
Objekt 15. Stensättningar, L2015:7547 och L2015:8032	26
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	27
Referenser	28

Figur 1. Karta över Stockholm och Ekerö med sträckan för den arkeologiska utredningen markerad med svart. Skala 1:250 000

Sammanfattning

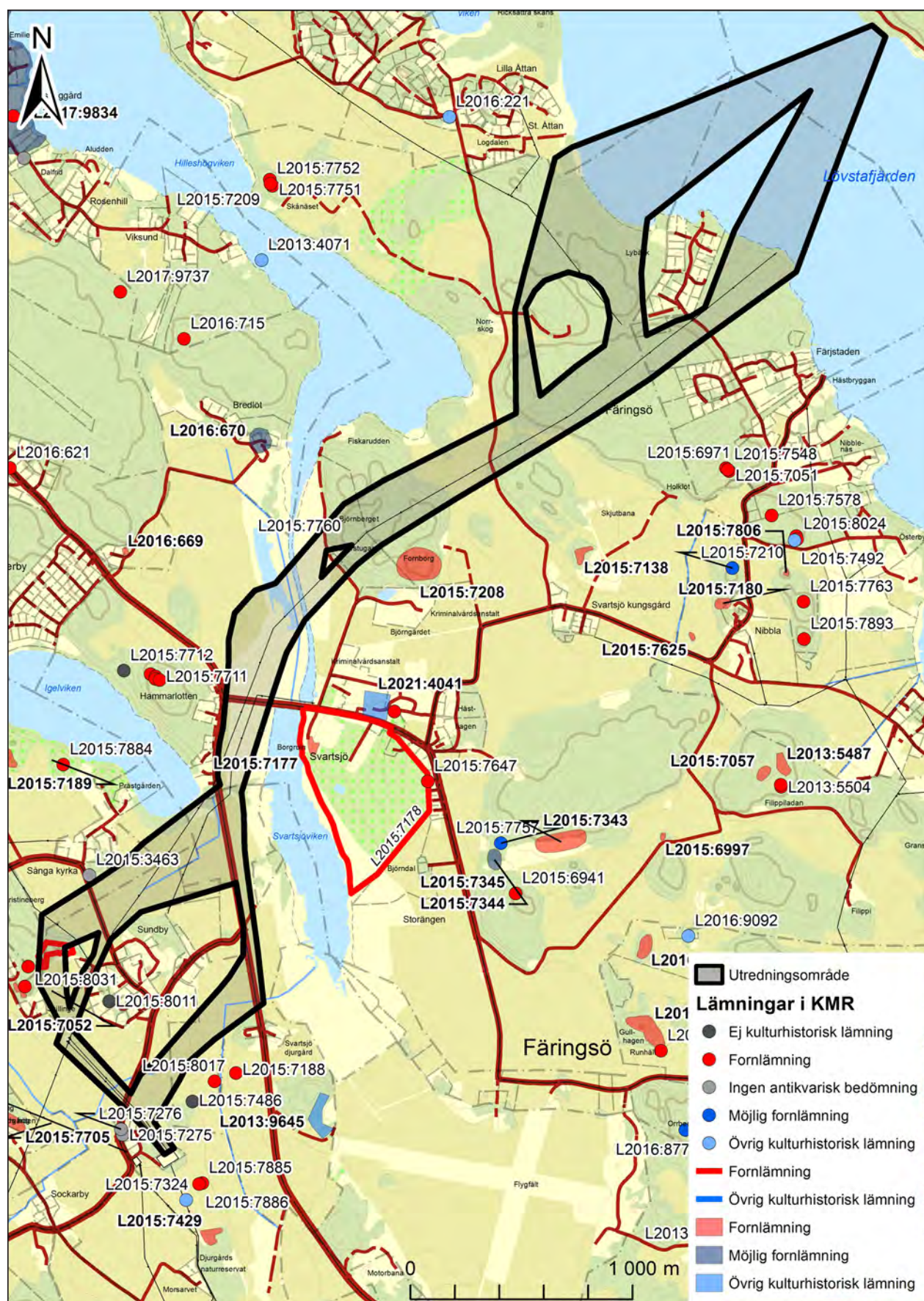
I samband med att Vattenfall Eldistribution AB avser att ansöka om nät-koncession för ny kraftledning mellan Sånga, Ekerö kommun och skarvpunkt Lövstafjärden, har Arkeologgruppen genomfört en arkeologisk utredning etapp 1, se figur 1.

Utredningsområdet uppgick till en yta om cirka 160 hektar och utredningen genomfördes under sensommaren 2021. Få arkeologiska insatser har gjorts under senare år i den här delen av Färingsö.

Den arkeologiska utredningen etapp 1 har innefattat kart- och arkivstudier samt fältinventering. Vid inventeringen registrerades 15 objekt.

Antikvarisk bedömning	Antal	Kända sedan tidigare
Fornlämning	4	2
Övrig kulturhistorisk lämning	3	
Boplatsläge	6	
Möjlig fornlämning	1	
Ingen antikvarisk bedömning	1	1

Bland boplatslägena har ett objekt, objekt 7, räknats in. Objektet är en förhöjning på andra sidan Svartsjöviken sett från den äldre borganläggning som fanns på platsen före det nuvarande slottet. Den möjliga fornlämningen utgörs av en lägenhetsbebyggelse, objekt 4, som ej kunnat tidfästas med hjälp av skriftliga källor, vilket gör att en antikvarisk status på lämningen inte kan avgöras utan ytterligare arkeologiska insatser. Objekt 8, L2015:7760, har inte kunnat återfinnas vid fältinventeringen, i och med det har lämningen inte kunnat bedömas antikvariskt.

Figur 2. Karta över Sånge-Svartsjö med utredningsområdet markerat med svart. Kartan visar också de lämningar som var kända i KMR före utredningen. Skala 1:25 000.

Uppdraget

Inledning

I samband med att Vattenfall Eldistribution AB avser att ansöka om nätkoncession för ny kraftledning mellan Sänga, Ekerö kommun och skarvpunkt Lövsfjärden, har Arkeologgruppen genomfört en arkeologisk utredning etapp 1 under sensommaren 2021. Den nya kraftledningen är tänkt som en luftledning samt sjökabel. På uppdrag av Länsstyrelsen i Stockholms län har Arkeologgruppen AB genomfört utredningen längs den sträcka som avser luftledningen. Den arkeologiska utredningen för sjökabeln har genomförts av Statens maritima och transport-historiska museer.

Den del av utredningsområdet som rörde luftledningen uppgick till en yta om cirka 160 hektar inom de historiska fastigheterna, från söder till norr, Sundby, Sänga, Svartsjö och Nibble (RAK J112-75-13). Arkiv- och kartstudier samt fältinventering genomfördes i augusti 2021. Beslutande i ärendet var Länsstyrelsen i Stockholms län och kostnadsansvaret bars av Vattenfall Eldistribution AB.

Syfte och målgrupper

Syftet med den arkeologiska utredningen var att klarlägga förekomst av synliga fornlämningar eller övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet. Dessutom skulle eventuella lägen för förhistoriska boplatser och andra lämningstyper som inte är synliga ovan mark karteras.

Resultaten från utredningen ska kunna användas av Länsstyrelsen vid den fortsatta tillståndsprövningen och utgöra underlag inför eventuella kommande arkeologiska åtgärder. Resultaten ska också kunna användas som underlag i Vattenfall Eldistributions fortsatta planering.

Utredningens målgrupper är därmed främst Länsstyrelsen i Stockholms län och Vattenfall Eldistribution AB.

Metod och genomförande

Den arkeologiska utredningen etapp 1 omfattade:

- *Kart- och arkivstudier; vilka genomfördes i de digitala arkiven och omfattade en genomgång av KMR samt av rapporter över tidigare utförda arkeologiska utredningar och undersökningar i närområdet. Det historiska kartmaterialet analyserades i Lantmäteriets historiska kartarkiv som finns tillgängligt på Internet. Detta innefattade Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens kartarkiv samt Lantmäterimyndighetens kartarkiv. En genomgång av Historiska museets fynddatabas gjordes i syfte att identifiera eventuella lösfynd eller äldre inlösta fynd från närområdet. Då området varit en del av projektet Skog och historia har Skogens Pärlor, Skogsstyrelsens digitala sajt på Internet analyserats. Utvald litteratur rörande utredningsområdet har studerats, främst sockenlitteratur och litteratur rörande Svartsjö slott.*
- *Fältinventering; vilket innebar en okulär besiktning av utredningsområdet för att bedöma lämpliga boplatslägen och identifiera eventuella lämningar synliga ovan mark, men inte registrerade i KMR. Samtliga sedan tidigare kända fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar besöktes i syfte att uppdatera lämningarnas beskrivningar och skadeläge i KMR om så behövdes.*

Utredningsområdet

Figur 3. Fältinventering i den norra delen av utredningsområdet, på Svartsjös skogsutmarker.

Dagens natur- och kulturmiljö

Den södra delen av utredningsområdet löper invid Färentunavägen genom ett småbrutet odlingslandskap där byarna Sundby och Sånga återfinns på högre belägna partier, väster om vägen. Odlingsmarkerna, som är belägna 6–23 meter över havet, är kraftigt utdikade. Vattnet leds ut i Svartsjöviken, vilken i sin tur har förbindelse med Lövstafjärden. Utdikningarna har lett till större sammanhängande odlingsarealer utan odlingshinder vilket underlättar stordrift på åkrarna.

Den mellersta och norra delen av utredningsområdet hör främst till Svartsjö och till en liten del Nibble. Här återfinns betydligt mer höglänta partier med skogsmark, som mot Lövstafjärden blir ordentligt branta mot norr och ner mot vattnet. Den nordligaste delen av utredningsområdet bedöms som brant och delvis otillgänglig utanför upptrampade stigar. Markerna i den mellersta och norra delen utgör i det historiska kartmaterialet Svartsjö och Nibbles utmarker, även om ett mindre

parti med hagmarker ingår. Mot Lövstafjärden återfinns idag sommarstugeområdena Lybeck och Färjestaden vilka succesivt håller på att omvandlas till permanentboenden.

Jordartskartan visar att odlingsmarkerna, och hagarna i norr, återfinns på glaciala och postglaciala leror, vilka till delar varit sankt och blöta. Bebyggelsen i området återfinns på sandiga moräner eller urberg. Oavsett om det rör sig om byar eller enskild bebyggelse har dessa lägen föredragits i historisk och modern tid. Skogs- och utmarken återfinns på urberg med stråk av glaciala leror, vilka samtliga krävt utdikningar för att kunna nyttjas. På de högre höjderna återfinns torv.

Den äldre kulturmiljön, kart- och arkivstudier

Strandlinjekurvorna visar att cirka 2000 f. Kr återfinns vi ett skärgårdslandskap i området som påminner om dagens inre skärgård i strukturen. I Sångas socken finns inga registrerade fynd från vare sig sten- eller bronsålder vilket väl sammanfaller med hur strandnivåer och jordarter ter sig i området, se figur 4.

Den första synliga närvaron i området sker någon gång kring år 0, kanske några århundraden före eller efter. Närvaron är synlig i fornborgen L2015:7208 och i gravfältet L2015:8012. Fornborgen är belägen söder om utredningsområdet, i dess mellersta del. Den ligger strategiskt placerad på ett markant höjdläge på den södra delen av en ö, se figur 5. Borgen undersöktes i två omgångar åren 1963–64 av Hilkka Andersson tillsammans med interner från Svartsjöanstalten. Undersökningen gjordes på en cirka 700 kvadratmeter stor platå belägen söder och nedanför förkastningsbranten inom borgbergets södra del. Inga spår av byggnadskonstruktioner påträffades och de fosfatanalyser som gjordes visade inga indikationer på bosättning i den här delen av borgen. Mitt på platån gjordes fynd av två glaspärlor, ett nålbryne, en slipad kalksten, bränd lera och slagg (Statens Historiska museum inv.nr 28368). De fåtaliga fynden daterades brett till järnålder (Fornvännen 1963:322). Gravfältet L2015:8012 ligger inom utredningsområdet och behandlas som objekt 3 på sidan 20.

Om man ser till det förhistoriska landskapet som möter oss på den här delen av Färingsö slås man i första hand av de yngre järnålders- och medeltidsinslag som fortfarande är eller har varit synliga i utredningsområdets närområde invid byarna Sångas och Sundby. Från och med yngre järnålder reser sig landskapet ur vattnet och tillgängliggör mark för åkerbruk och nyttjande av strandängar för bete och stallning av boskap, se figur 6. När man ser strandlinjekartan är det lätt att tänka sig att det rör sig om öppet farbart vatten, men så har det med stor sannolikhet inte varit överallt. Inom stora delar handlade det mera om ett långsamt vikande vatten som skapat blötmarker, lämpade som strandängar och som på sina ställen var möjliga att passera till fots eller till häst. Ett exempel på det finns i lämningarna L2015:7188 och L2015:8017, invid utredningsområdets södra del. Det rör sig om

två parställda runstenar L2015:7188 (U36) och L2015:8017(U34) vilka ingått i en broläggning som var synlig när Johan Hadorph besökte platsen i slutet av 1600-talet (Sveriges runinskrifter bd 6:49).

Inte långt från runstenarna har två gravhögar funnits, L2015:7275 och L2015:7276 fram till år 1957 då de undersöktes och togs bort i samband med avstyckning av tomter. Högarna innehöll små mängder brända ben från människa vilka daterades till yngre järnålder (Statens historiska museum inv.nr 25747).

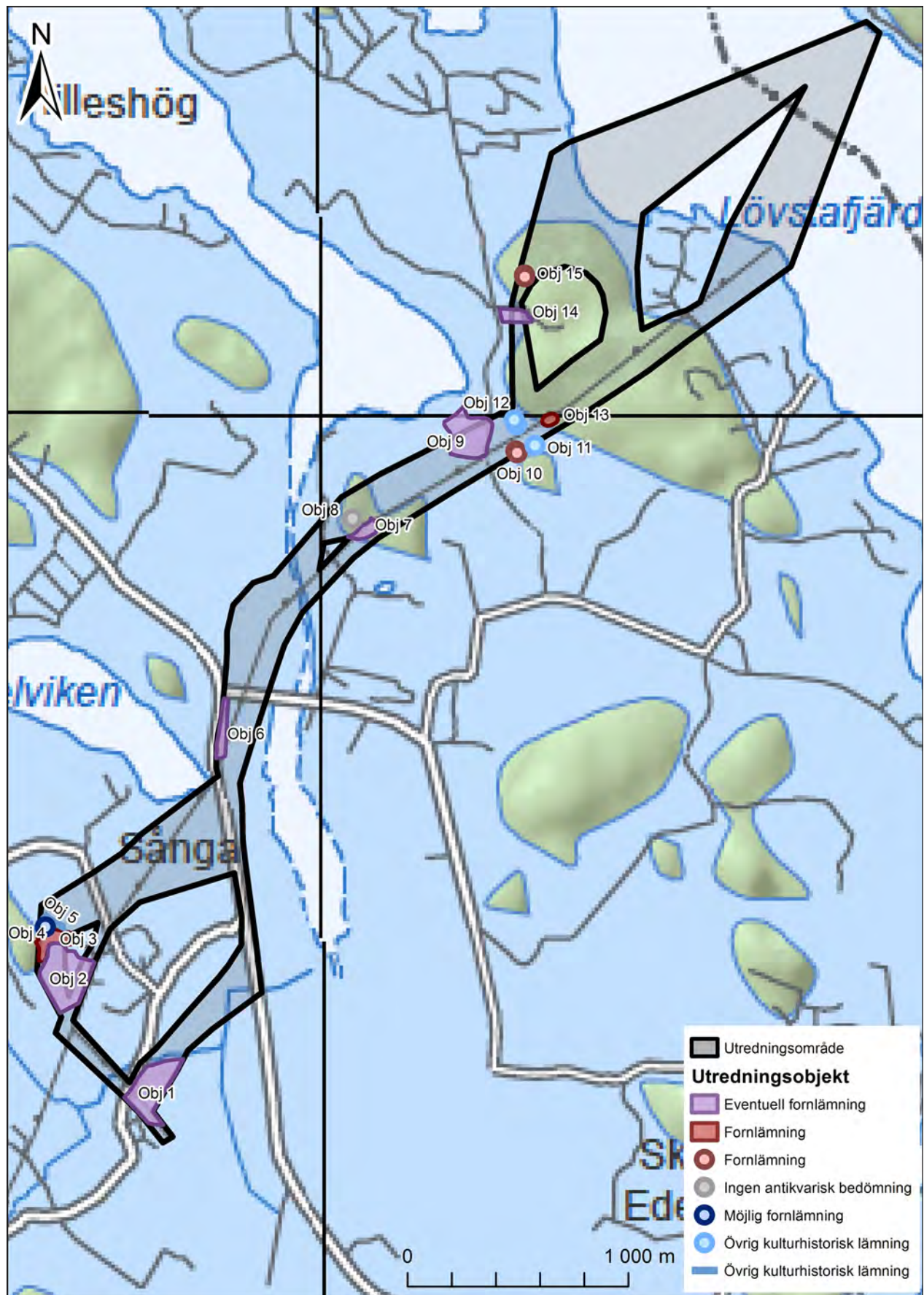
De förändringar som skett i landskapet från yngre järnålder fram till idag handlar om landhöjning och tillgång till ytterligare odlingsmarker via utdikningar, borttagande av odlingshinder för storskaligt jordbruk och avstyckning för sommar- och permanentbebyggelse från 1900-talet och framåt. Många av byarna på Färingsö har gamla anor. Delvis inom, och strax intill utredningsområdet, återfinns bebyggelsen i Sundby, vilken förefaller ha lång platskontinuitet. Antagandet bygger på gravfältet L2015:7035 samt att platsen nämns första gången i det skriftliga källmaterialet i början av 1200-talet. Byn består av fyra hemman med blandad skattenatur i form av två skattegårdar och 2 kronogårdar. Utöver detta finns en skatteutjord och en kyrkojord inom byn. Om kyrkojorden varit bebyggd är osäkert (DMS 1:7:208). Inte långt från Sundby ligger kyrkan i Sångas vilken dateras till 1100-talet.

Den mellersta och norra delen av utredningsområdet ligger inom ägor för Svartsjö slott. Även denna plats har lång platskontinuitet och kopplas till både högrälset och kungamakten, vilket givetvis präglar omgivningarna. "Svartsjö eller, som äldst kallades, Svartasiö förekommer omtaladt temligen tidigt, först som gammalt Folkungagods, sedan bortgifvet till ärkebiskopsstolen, men år 1345 genom byte blifvet kungsgård" (Eichhorn 1889:156 och där anförd litteratur). "Svartsjö har under perioder från högmedeltid och framåt utgjort ett eget gårdsfögenderi varifrån en lång rad svenska regenter daterat sina brev. Ett ursprungligt medeltida slott är tillbyggt bl.a. under Gustav Vasa och Johan III" (Bäck 2012:6 och där anförd litteratur).

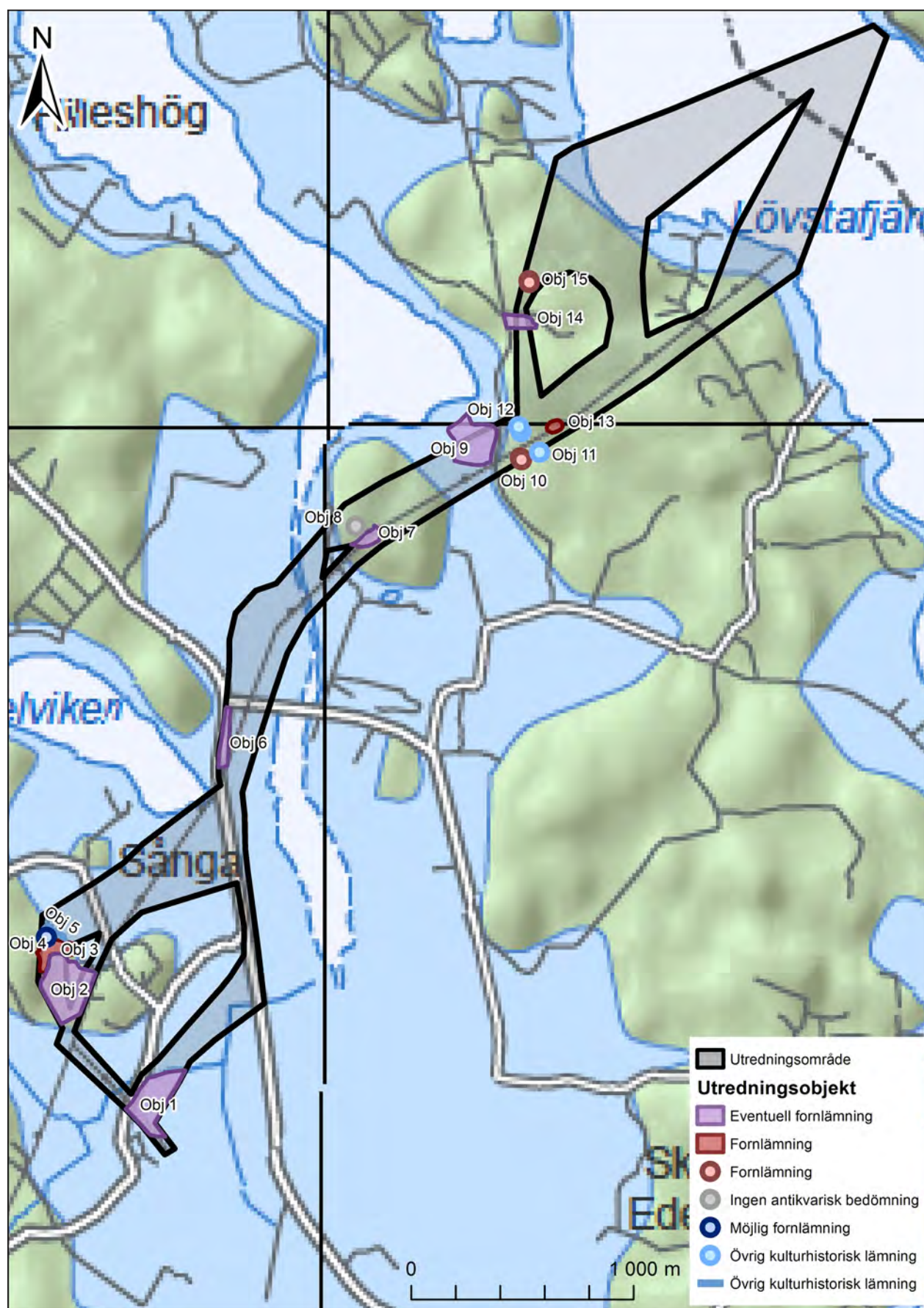
Vasasönerna Erik XIV och Johan III:s renässansslott stod klart år 1580 men eldhärjades nästan 100 år senare, år 1687. Grunden efter slottet, L2015:7177, återfinns sydväst om dagens slott. "Ett jaktsslott byggdes under 1730-talet. Detta

byggdes ut till nuvarande storlek under 1770-talet” (Bäck 2012:6 och där anförd litteratur). När drottning Lovisa Ulrika dog år 1782 fick slottet förfalla. Det upphörde att vara kungligt lustslott år 1820 och år 1888 omvandlades slottet till fängelse. Slottet genomgick omfattande restaureringar mellan åren 1992–2003 och ägs idag av Statens fastighetsverk (SFV)

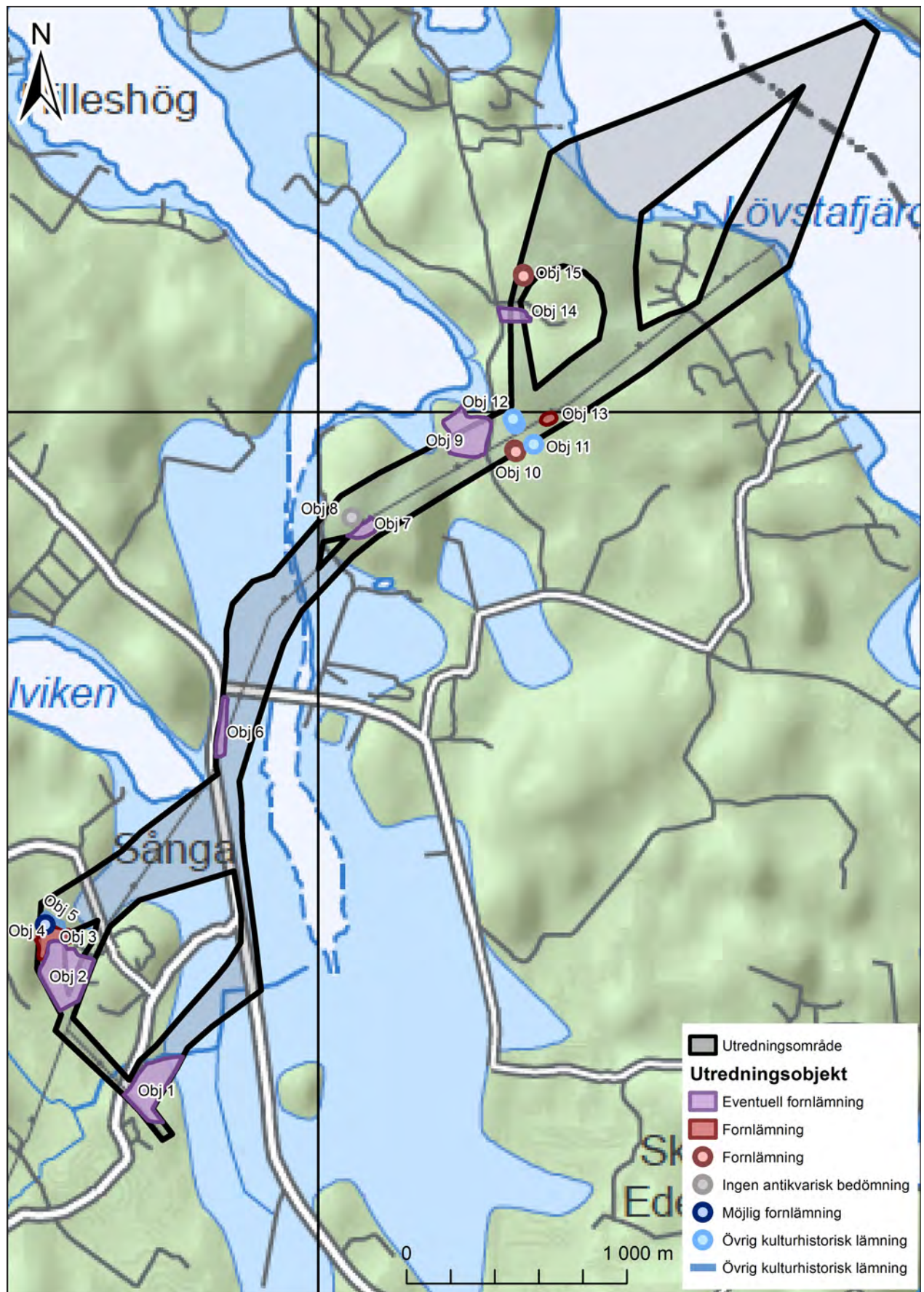
Från år 1649 finns en häradskarta (LMS akt A21) över Färentuna härad bevarad. Den visar förutom byar och enskild bebyggelse även vägnät och bryggor. Här kan man se att den norra delen av utredningsområdet, som ligger under Svartsjö slott, går under beteckningen Norrskogen. Dagens Färjestaden kallades under mitten av 1600-talet för Färjkarlsfästet och bestod av en stuga och brygga. Om man ser till vägnätet kopplades denna brygga ihop med byn Nibble. Svartsjö slotts bryggor återfinns dels sydsydost om Nibble med en brygga som betecknas Konungsbryggan, dels en brygga belägen ungefär vid dagens Fiskarudden som kallades Lilla Färjkarlstorp, se figur 7. Kartan visar att Sundby bestod av fyra hemman, det vill säga lika många som i början av 1200-talet.

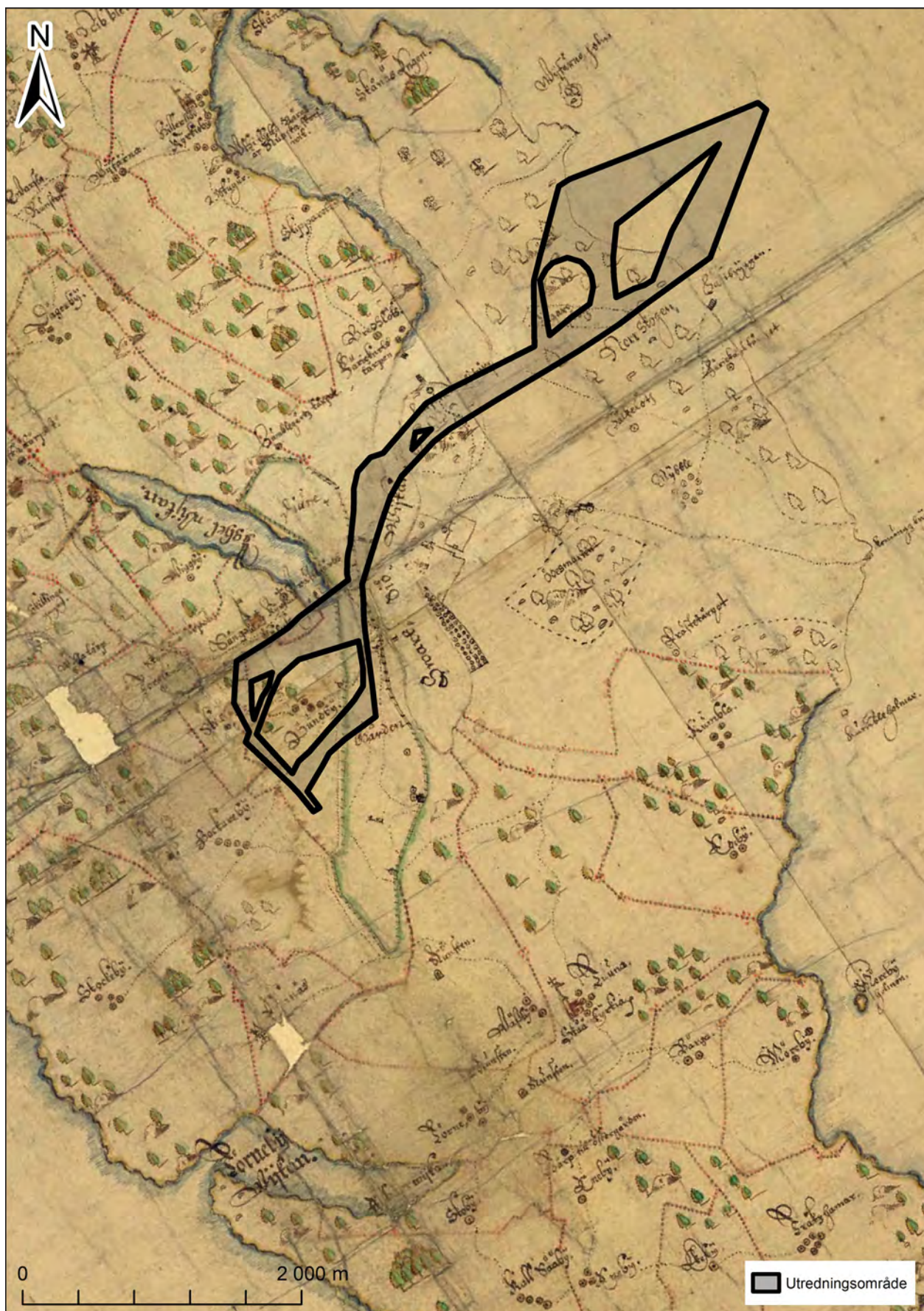
Figur 4. Utredningsområdet samt utredningsobjekten lagda på SGU:s strandlinjekarta som visar vattennivåerna cirka 2 000 f.Kr. Skala 1:25 000.

Figur 5. Utredningsområdet samt utredningsobjekten lagda på SGU:s strandlinjekarta som visar vattennivåerna cirka år 0. Skala 1:25 000.

Figur 6. Utredningsområdet samt utredningsobjekten lagda på SGU:s strandlinjekarta som visar vattennivåerna cirka 1 000 e.Kr. Skala 1:25 000.

Figur 7. Häradskartan från år 1649 (LMS akt A21) rektifierad och med utredningsområdet markerat med svart. Skala 1:40 000.

Resultat från inventeringen

Den arkeologiska utredningen etapp 1 resulterade i 15 objekt, där tre (objekt 3, 9 och 10) var kända sedan tidigare med den antikvariska statusen fornlämning. Objekten redovisas från söder till norr.

Objekt	Beskrivning	Antikvarisk status
1	Boplatssläge yngre järnålder	Eventuell fornlämning
2	Boplatssläge järnålder-medeltid	Eventuell fornlämning
3	Gravfält L2015:8012	Fornlämning
4	Lägenhetsbebyggelse med spisröse, L2021:8282	Möjlig fornlämning
5	Färdväg, L2021:8286	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Möjligt läge för äldre bryggor, kajanläggningar, marina anläggningar för överfart till Svartsjö borg från Färentuna	Eventuell fornlämning
7	Boplatssläge	Eventuell fornlämning
8	Stensättning L2015:7760, kunde ej återfinnas Gränsmärke	Ingen antikvarisk bedömning
9	Boplatssläge yngre järnålder/medeltid	Eventuell fornlämning
10	Gravar, en triangulär stensättning L2021:8312 och en oval stensättning L2021:8314	Fornlämning
11	Kolningsanläggning, resmila L2021:8318	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Röjningsrösen, L2021:8324 och L2021:8325	Övrig kulturhistorisk lämning
13	Lägenhetsbebyggelse, L2021:8336	Fornlämning
14	Boplatssläge, järnålder	Eventuell fornlämning
15	Gravar, stensättningar L2015:8032 och L2015:7547	Fornlämning

— 18

Figur 9. Boplatsläget objekt 1. Här ser man också det öppna odlingslandskap som återfinns i den södra delen av utredningsområdet. Bilden tagen från norr.

Objekt 1. Boplatsläge, yngre järnålder

Cirka 180×250 meter stor förhöjning i öppen åkermark som övergår i en svag sluttning mot norr. Av denna yta ligger 180×40–50 meter inom utredningsområdet. Åkern utgör tidigare sjöbotten eller sankmark som torrlagts under yngre järnålder, se figur 6. Omkring 250 och 350 meter öster om boplatsläget återfinns de båda runstenarna L2015:8017 och L2015:7188, vilka tillsammans ingått i en bro som enligt Hadorph var synlig under andra halvan av 1600-talet (Sveriges runinskrifter 1940–43:49). Det aktuella boplatsläget ligger med utsikt mot runstenarna och den eventuella bron. Direkt söder om boplatsläget finns en förhöjning vilken fram till mitten av 1950-talet var obebyggd. I samband med avstyckningar för permanentboende grävdes de båda högarna L2015:7275 och L2015:7276, som omnämns på sidan 11, bort.

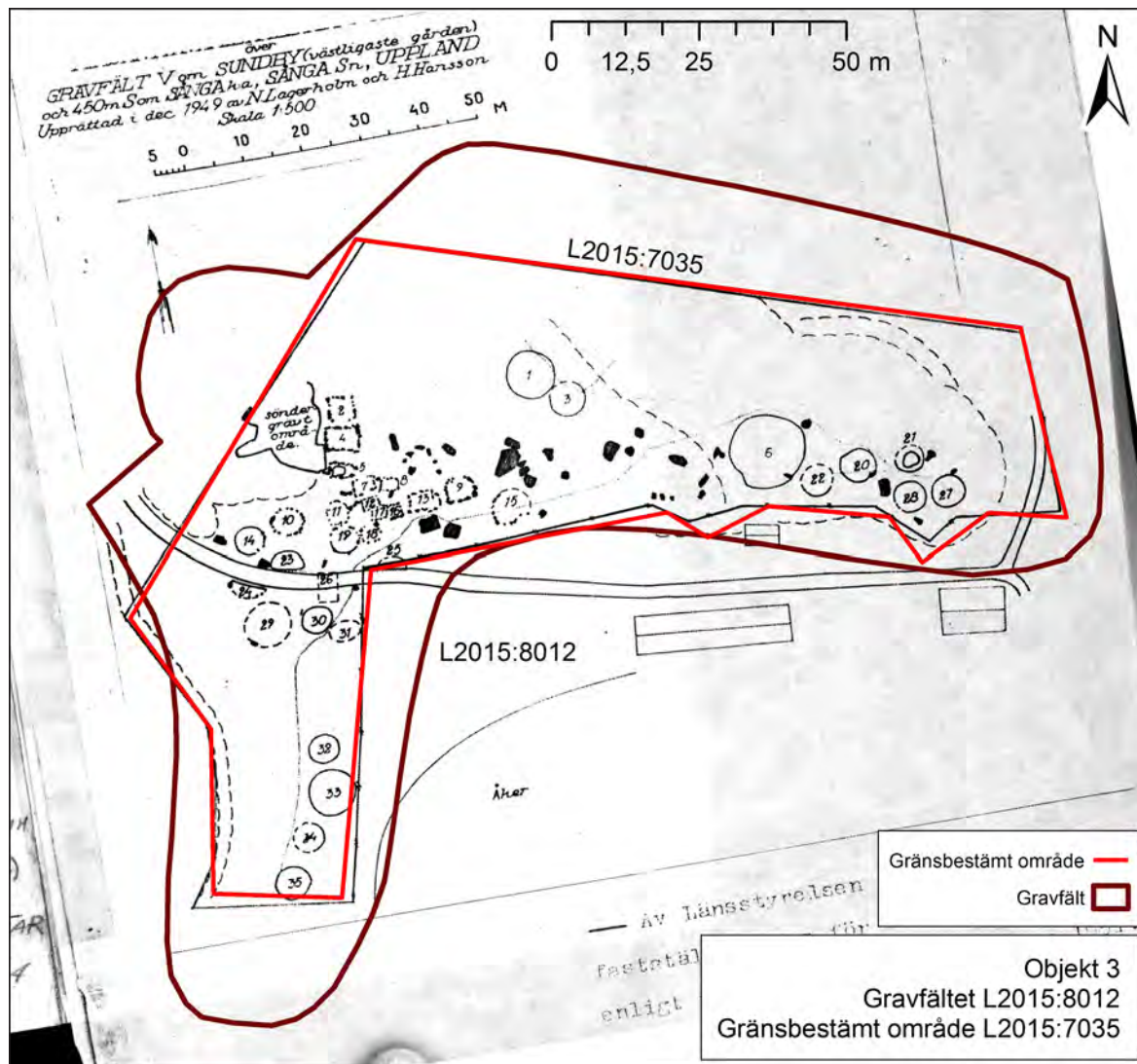
- Antikvarisk status: eventuell fornlämning
- Skador: inga skador
- Avgränsning: ej avgränsad

Objekt 2. Boplatsläge, järnålder–medeltid

Cirka 400×200 meter stort där cirka 2/3 delar ingår i utredningsområdet. Boplatsläget är beläget i åkermark, i en sydvänd sluttning med skyddande förhöjningar i norr, öster och väster, direkt söder om gravfältet objekt 3 (L2015:801). Inom boplatsläget kan lämningar från äldre järnålder–medeltid eventuellt förväntas.

På förhöjningen i öster återfinns den historiska byn Sundby. Det eventuella läget för boplatsen stämmer väl överens med senare års forskning kring hur bebyggelse från yngre järnålder och medeltid varit placerad. ”Medeltida bebyggelse är rörlig inom inägomarken. Olika lägen har nyttjats under olika tider inom och efter den medeltida perioden. Bebyggelsens belägenhet är därmed inte statisk och fastlagd” (Beronius-Jörpeland 2010:5). Det som gäller för den medeltida bebyggelsen skulle kunna sägas gälla även för bebyggelsen under yngre järnålder.

- Antikvarisk status: eventuell fornlämning
- Skador: inga skador.
- Avgränsning: ej avgränsad

Figur 10. Rektifierad gravfältskarta över L2015:8012 med utbredningen samt det gränsbestämde området i KMR markerat. Kartan är hämtad i KMR. Skala 1:1 250.

Objekt 3. Gravfält, L2015:8012 (RAÄ-nr: Sång 42:1) och gränsbestämt område L2015:7035

Gravfältet, hästskoformat, 150–120×35–60 meter, bestående av cirka 40 synliga lämningar. Dessa utgörs av 15 högar, 1 kvadratisk stensättning, 4 rektangulära stensättningar och 20 runda stensättningar.

Högarna är 6–12 meter i diameter och 0,6–1,2 meter höga. Den största högen är belägen på gravfältets östra del, se omslagsfoto. Den kvadratiske stensättningen är 7×7 meter och 0,2–0,3 meter hög med en kantkedja av 0,2–0,4 meter höga

och 0,5–0,6 meter långa stenar. De rektangulära stensättningarna är 1,5–4×2–5 meter stora och 0,2–0,5 meter höga, de flesta har kantkedjor av 0,2–0,4 meter stora och 0,3–0,4 meter långa stenar. De runda stensättningarna är 5–8 meter i diameter och 0,3–0,6 meter höga. Några har kantkedjor av 0,2–0,5 meter höga och 0,6–1,1 meter långa stenar (KMR).

Här finns ett gränsbestämt område som gravfältet L2015:8012 delvis är beläget inom (KMR). Till gravfältet finns en gravfältskarta upprättad, se figur 10, vilken ligger till grund för gränsbestämningen som gjordes år 1951. På kartan kan man se att de olika gravtyperna har en tydlig fördelning inom landskapsrummet.

Stensättningarna återfinns i den västra delen medan högarna återfinns i den östra och mellan dessa finns en yta utan synliga lämningar ovan mark.

- *Antikvarisk status: fornlämning*
- *Skador: inom gravfältets nordvästra del finns en större täktgrop. Närheten till orörda gravar i öster gör att man kan fundera på om gravar försvunnit i samband med grävningen. I söder är en tidigare väg belägen över enskilda gravar vilket gör att endast halva gravarna var synliga när gravfältskartan upprättades. Antingen ligger delar av gravarna kvar under vägen eller så har dessa delar röjts bort när vägen anlades. Idag nyttjas inte vägen utan den är beväxt med gräs och buskar och kan till delar endast anas i landskapet. Enligt KMR skall det inom gravfältet ha förekommit sprängningar i berggrunden, något som inte kunde bekräftas vid den nu aktuella fältinventeringen. Däremot fanns i gravfältets nordvästra del rikligt med skärvig och spräckt sten, möjligen är det den här delen av gravfältet som åsyftas i KMR.*
- *Avgränsning: naturligt avgränsat mot norr. Avgränsat genom inventering mot väster och öster. Mot söder är det idag svårare att avgöra var gravfältet faktiskt slutar. Den gravfältskarta som upprättades under mer gynnsamma förhållanden då gravfältet var betat kan föreslås ange begränsningen mot söder.*

Objekt 4. Lägenhetsbebyggelse, L2021:8282

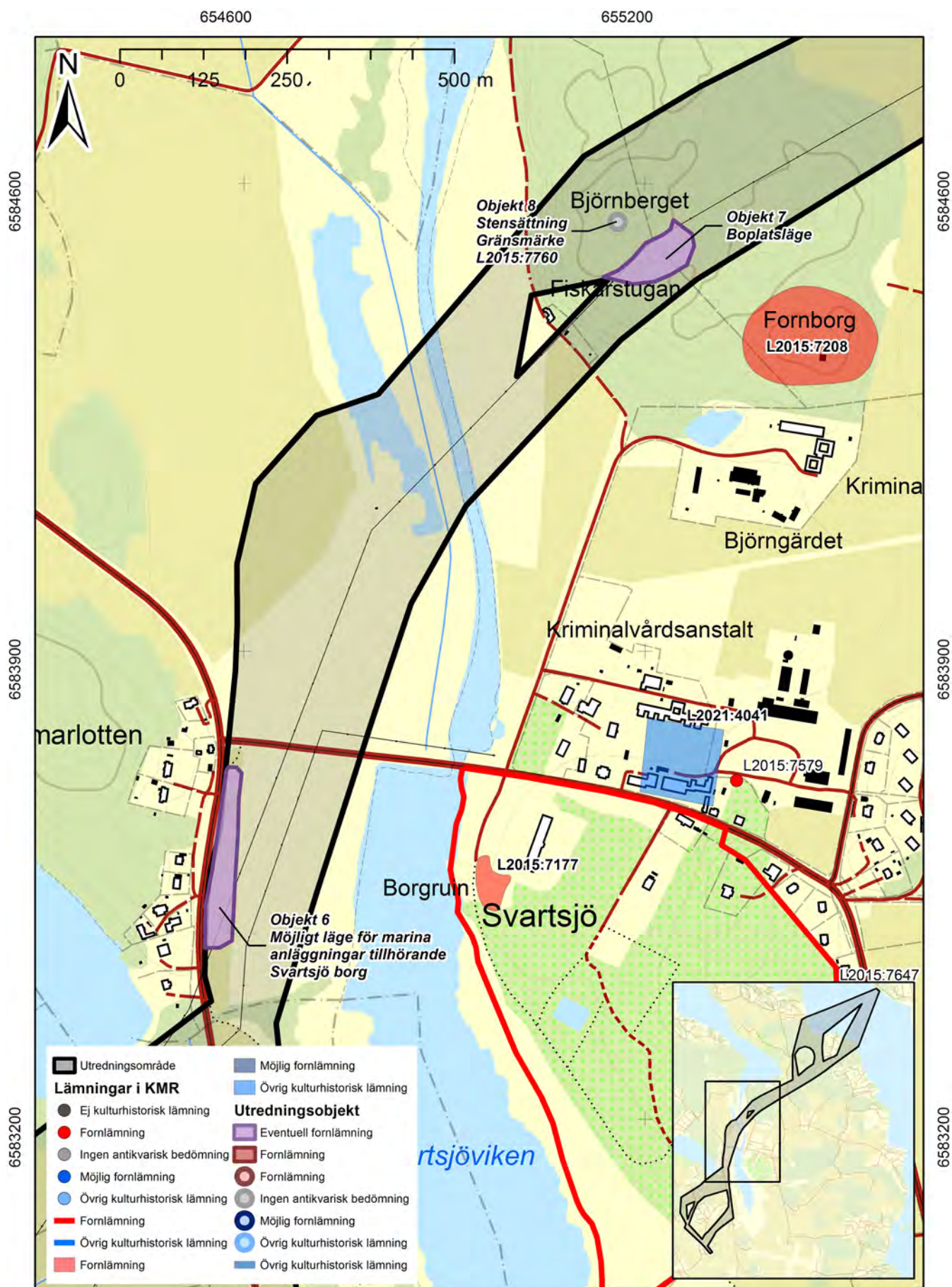
Backstuga, cirka 5,5×4 meter i nordväst-sydöstlig riktning och 0,4 meter hög, belägen på en platta i norrsluttning. Mot nordöst och sydväst fanns stående, kallmurade väggar, i upp till 2–3 skikt av sten i storleken 0,4–0,8 meter. I övrigt syllstenar i storleken 0,4–0,8 meter. Samtliga i konstruktionen ingående stenar är skärviga och spräckta. I nordöst finns ett möjligt spisröse, 2×2 meter stort och 0,5 meter högt, av sten i storleken 0,1–0,4 meter.

- *Antikvarisk status: eventuell fornlämning. Lämningen uppfyller kriterierna varaktigt övergiven och av äldre tiders bruk. Ålderskriteriet går inte att fastställa, trots att tillgången till historiskt kartmaterial för området får bedömas som god, saknas bebyggelse på platsen i kartmaterialet.*
- *Skador: inga skador*
- *Avgränsning: avgränsad*

Objekt 5. Färdväg, L2021:8286

Vägen är 120 meter lång och 1 meter bred och löper i östvästlig riktning. Finns belagd i äldre kartmaterial från år 1630 (LMS akt -a100-12:a1:68 74-75). Vägen löper mellan byarna Sundby och Viggeby.

- *Antikvarisk status: övrig kulturhistorisk lämning*
- *Skador: kraftigt övervuxen*
- *Avgränsning: avgränsad inom utredningsområdet.*

Figur 12. Karta med de vid utredningen registrerade objekten 6–8. Skala 1:8 000.

Objekt 6. Möjligt läge för äldre bryggor, kajanläggningar, marina anläggningar för överfart till Svartsjö borg från Färentuna.

En cirka 220×30–60 meter stor förhöjning i nordsydlig riktning med Svartsjö borgruin cirka 350 meter österut, på andra sidan om det igenväxande vattendraget Svartsjöviken. Den väg som idag leder över vattnet, via en bro till Svartsjö från Färingsö, återfinns i det historiska kartmaterialet vilket härrör från tiden efter att borgen brann år 1687. En karta från år 1637 (LMS akt A100-13:1) visar en trappa som leder ner mot Svartsjöviken och som kan ha att göra med ankomst till platsen vattenvägen. En överfart mot Sänga och Sundby bör ha funnits från den äldre borgen och dess föregångare.

- *Antikvarisk status: eventuell fornlämning*
- *Skador: inga*
- *Avgränsning: avgränsad genom förhöjning.*

Objekt 7. Boplatsläge

Cirka 160×80 meter, beläget på en stenfri platå i södervänd svag sluttning. Omkring 250 meter sydost om boplatsläget finns fornborgen L2015:7208, vilken omnämns tidigare.

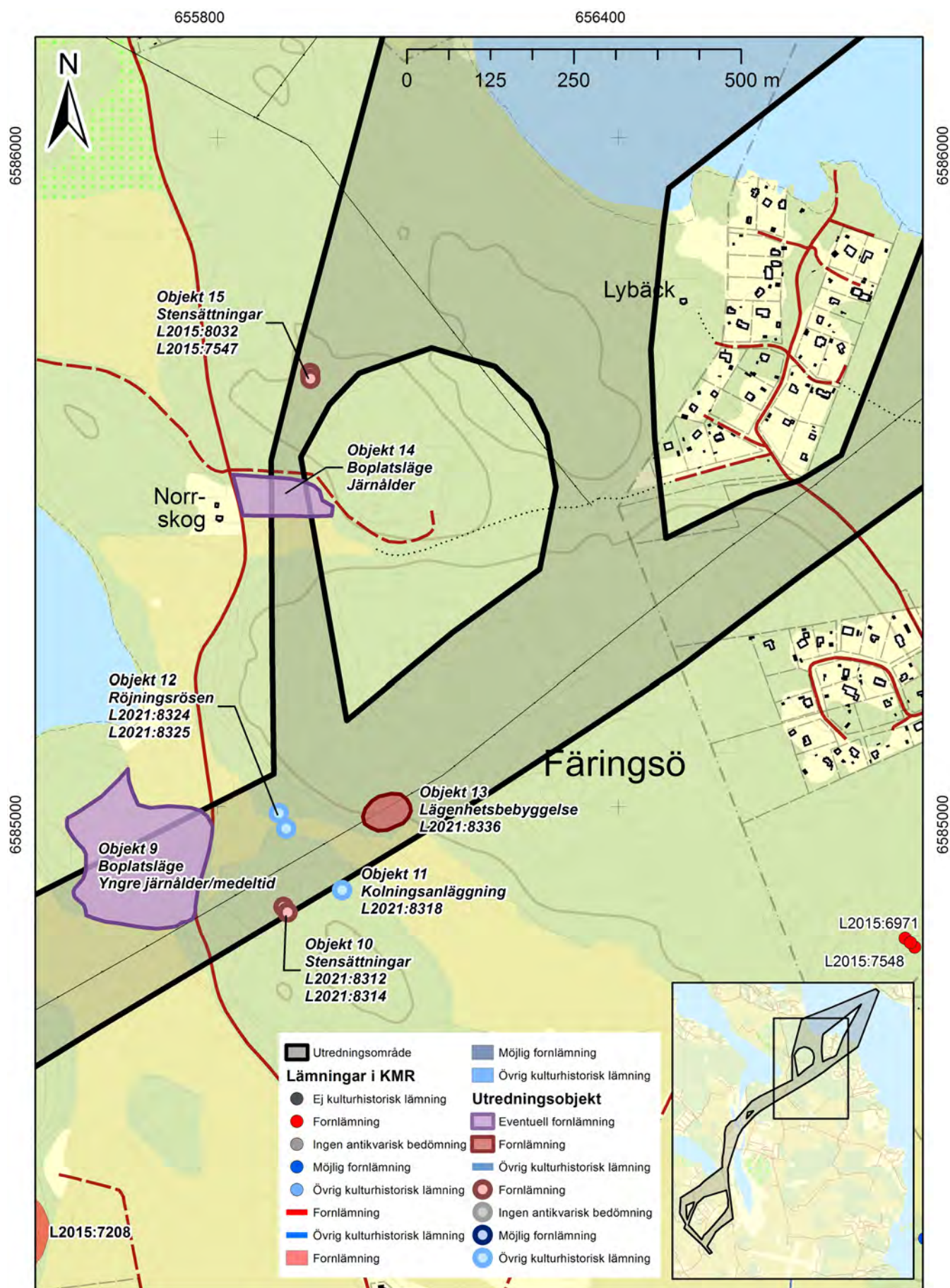
- *Antikvarisk status: eventuell fornlämning*
- *Skador: inga*
- *Avgränsning: ej avgränsad*

Objekt 8. Stensättning L2015:7760, råmärke

Stensättningen kunde ej återfinnas på i KMR utpekad plats varför ingen antikvarisk bedömning gjordes. I inventeringsbokens beskrivning i KMR finns en notering om att stensättningens fyllning lagts upp som ett cirka 1 meter högt råmärke (gränsmärke) och att endast en tunn, humusblandad lagerfyllning av 0,1–0,3 meter stora stenar fanns kvar på platsen.

Cirka 50 meter sydost om den i KMR utpekade platsen för stensättningen finns ett gränsmärke i befintlig administrativ gräns. Gränsmärket är cirka 1 meter högt, om det är detta råmärke som åsyftas i den antikvariska beskrivningen i KMR kan inte avgöras. Gränsmärket har inte prickats in då det inte uppfyller Kulturmiljölagens kriterier för fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, då det står i aktiv administrativ gräns.

- *Antikvarisk status: ingen antikvarisk bedömning gjord för stensättningen. Gränsmärket uppfyller ej rekvisit för fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning.*
- *Skador: –*
- *Avgränsning: –*

Figur 13. Karta med de vid utredningen registrerade objekten 9–15. Skala 1:8 000.

Objekt 9. Boplatsläge, yngre järnålder

Cirka 250×250 meter på en förhöjning som övergår i en svag sluttning mot öster, i åkermark. Under yngre järnålder utgjorde platsen en udde eller ett näs med två vikar, en söder och norr om förhöjningen.

- Antikvarisk status: eventuell fornlämning
- Skador: inga
- Avgränsning: avgränsad topografiskt

Objekt 10. Gravvar, stensättningar, L2021:8312 och L2021:8314

På en berghäll hittades två tidigare okända stensättningar, en triangulär, L2021:8312 och en oval. Den triangulära var 5 meter i bas och ben och 0,2–0,3 meter hög med en fyllning av 0,3–0,4 meter stora stenar. Tydlig kantkedja i norr och söder, något otydligare i öster, av sten 0,4–0,6 meter långa och 0,2–0,3 meter höga. Övertorvad. Den ovala, L2021:8314, var cirka 4x3 meter (Ö-V) och 0,2–0,3 meter hög med en fyllning av 0,3–0,5 meter stora stenar. Otydlig kantkedja av enstaka 0,3–0,5 m stora stenar. Övertorvad.

- Antikvarisk status: fornlämning
- Skador: något omplockade
- Avgränsning: avgränsade

Objekt 11. Kolningsanläggning, resmål, L2021:8318

Belägen i gles barrskog, rund, 7 meter i diameter och cirka 0,3 meter hög. Omgivande vall är intill 0,3 meter hög och 1 meter bred.

- Antikvarisk status: övrig kulturhistorisk lämning
- Skador: inga
- Avgränsning: avgränsad

Objekt 12. Röjningsrösen, L2021:8324 och L2021:8325

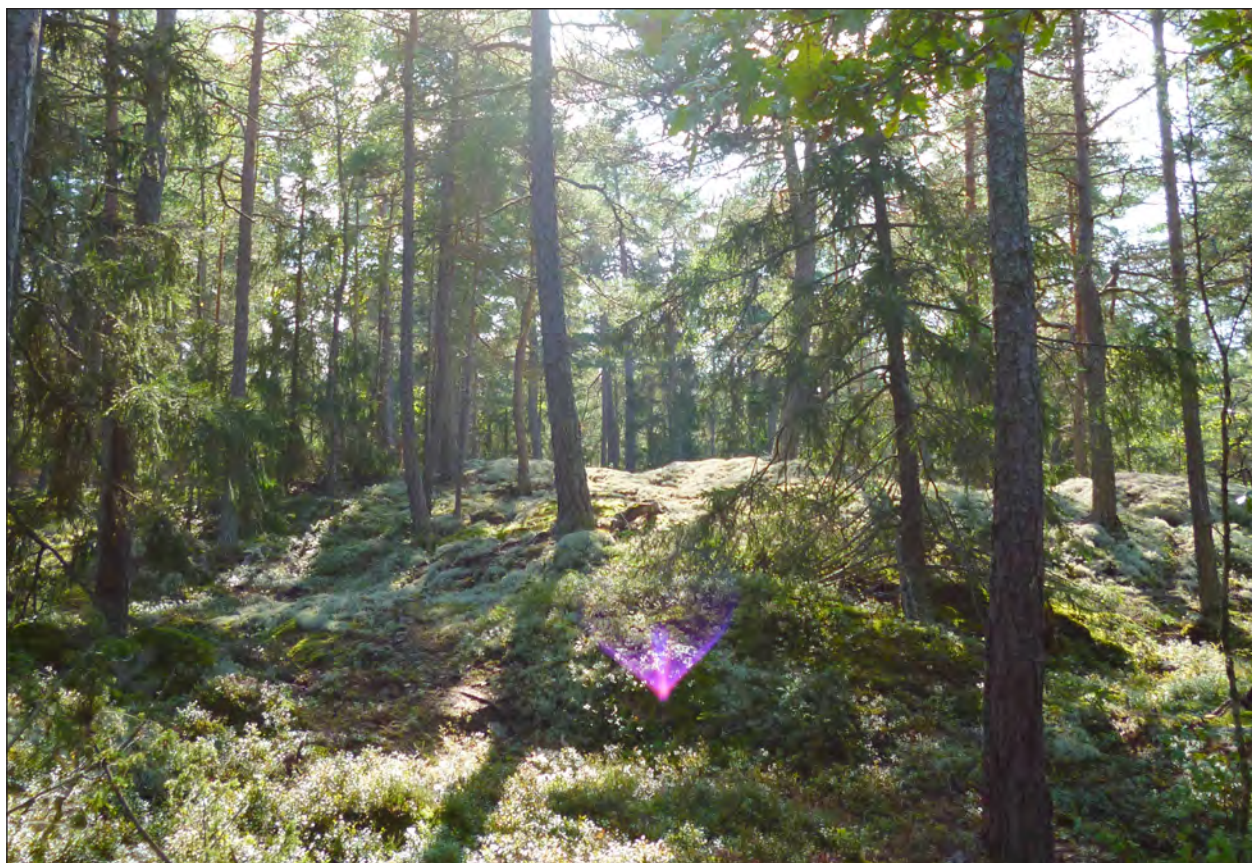
Två röjningsrösen på var sida om en lägre liggande åkermark, cirka 20 meter mellan rösena. Det norra röset, L2021:8324 är ovalt, 6×4 meter stort och 0,5 meter högt, av sten i storleken 0,3–0,6 meter. Belägen i tät lövsly med inslag av fruktträd som antyder att bebyggelse kan ha funnits i närområdet. Det södra röset, L2021:8325, är ovalt, 5×3 meter och 0,6 meter högt bestående av sten i storleken 0,3–0,6 meter. Röset är anlagt på en berghäll.

- Antikvarisk status: övrig kulturhistorisk lämning
- Skador: inga
- Avgränsning: avgränsade

Objekt 13. Lägenhetsbebyggelse, Nytorp, L2021:8336

Bebyggelsen är belägen i en kraftledningsgata och vid utredningstillfället var platsen bevuxen med tät sly och annan hög växtlighet. Idag finns en kraftigt övertorvad husgrund på platsen, rektangulär, cirka 6×4 meter stor i nordväst-sydöstlig riktning. Syllstensrad av 0,4–0,6 meter stora stenar, knappt synliga. Spisröse i nordväst, kvadratisk, cirka 1,5×1,5 meter stort. Inom området bör ytterligare grunder finnas, se nedan.

Från Svartsjö slott finns torpsyningsprotokoll och detta visar att lägenhetsbebyggelsen växelvis benämnts Nytorp eller Nybygget. Det är ett nybygge "vilket Herr Landshövdingen och Riddaren Broman, år 1761 låtit uppbygga beläget på Kungsgårdens skog, bebos av torparen Pär Samuelsson". Det består av "stuga med förstuga köpt från Sundby ägor av Herr Landshövdingen Broman, 14 alnar lång, 9 alnar bred och 8 varav hög, på stenfot, under tak av halm". Enligt protokollet ska det till Nytorp finnas "en bod, loge, redskaps-lider, stall och fähus. Stallet är inrett för 2 hästar. Fähuset har bås för 2 kreatur samt färkätte. Åker till torpet finnes i gårdens gärde till 2 tunnors utsäde årligen. Nytorp har inga egna vretar (Burell 2003:44). Enligt denna information bör det alltså finnas ytterligare grunder inom närområdet.

Figur 14. Stensättningen L2015:7547 sedd från norr.

Med denna information uppfyller lämningen Kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning då den är varaktigt övergiven, av forna tiders bruk samt uppfyller ålderskriteriet.

- *Antikvarisk status: fornlämnin.*
- *Skador: kan finnas körskador, det är dock oklart då växtligheten var hög. Skador av den här sorten fanns på andra platser under kraftledningen i närområdet.*
- *Avgränsning: ej avgränsad*

Objekt 14. Boplatsläge

Boplatsläge, 115×60 meter stort, i svag sydsluttning i åkermark, cirka 150 meter söder om stensättningarna objekt 15, L2015:7547 och L2015:8032. Läget i förhållande till strandlinjekurvorna gör att det bedöms som ett boplatsläge från järnåldern.

- *Antikvarisk status: eventuell fornlämning*
- *Skador: inga*
- *Avgränsning: avgränsad*

Objekt 15. Stensättningar, L2015:7547 och L2015:8032

På högsta partiet, direkt på berghällen fanns två sedan tidigare kända fornlämningar i form av två stensättningar. L2015:8032 utgjordes av en rund stensättning, 3,5 meter i diameter och 0,2 meter hög. Fyllningen var övermossad och bestod av en gles stenpackning av 0,2–0,5 meter stora stenar. Tendens till kantkedja av 0,4–0,8 meter stora stenar.

Stensättningen L2015:7547 låg cirka 1,5–2 meter sydöst om L2015:8032 och var rund, 2 meter i diameter och 0,2 meter hög. Något övermossad gles fyllning av 0,1–0,2 meter stora stenar. Tydlig kantkedja av 0,4–0,6 meter stora stenar.

- *Antikvarisk status: fornlämning*
- *Skador: föreföll något omplockad, vissa stenar i kantkedjan hade fallit ut.*
- *Avgränsning: avgränsad*

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Uppdraget har genomförts utan avvikelser från syftet eller metoden. För att återfinna objekt 13, L2021:8336 gjordes ett återbesök 2021-09-15, då platsen med hjälp av registrering i Skogens Pärlor, Skogsvårdsstyrelsen, kunde återfinnas. Den undersökningsplan och kostnadsberäkning som upprättades inför den arkeologiska utredningen etapp 1 har följts.

Referenser

Tryckta källor

- Beronius-Jörpeland, L. 2010. *Medeltida landsbygdsbebyggelse i Stockholms län*. Riksantikvarieämbetet, UV Mitt 2010:8, FoU-projekt.
- Burell, S. 2003. *Torpen under Svartsjö*. Färingsö Hembygdsförening.
- Bäck, M. 2012. *Föryngring av trädbeståndet i Svartsjö slottspark, Etapp 1*. Uppland; Sånga socken; Svartsjö 2:1, Sånga 45:1, 62:1. UV rapport 2012:200.
- Eichhorn, C. 1889. *Svartsjö slotts byggnadshistoria under renässansen*. Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, sjunde bandet, 2:a häftet.
- Ferm, O, Johansson, M & Rahmqvist S. 1992. *Det Medeltida Sverige 1:7. Uppland, Attundaland, Bro, Färingsö, Adelsö och Sollentuna*. Riksantikvarieämbetet.
- Aktuellt/Grävningar och fynd. *Fornvännen* 1963.
- Sveriges runinskrifter 1940–43. Band 6, Upplands runinskrifter.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Rikets allmänna kartverk (RAK):

Häradsekonomiska kartan, Svartsjö, akt: J112-75-13

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS):

Häradskarta, 1649, Svartsjölandet, Munsön och Alsnön, del av Färentuna härad. Akt A21.

Sundby 1–4, 1630. Geometrisk avmätning, akt A100-12:a1:68 74-75.

Svartsjö nr 1, 1637, Redovisning, Lantmäteristyrelsens arkiv akt A100-13:1.

Svartsjö nr 1, 1637, Redovisning, Lantmäteristyrelsens arkiv akt A100-13:2.

Digitalt material

Statens fastighetsverk, www.sfv.se

Statens historiska museum, [www.historiska.se/sök i samlingarna](http://www.historiska.se/sök_i_samlingarna)

Kulturmiljöregistret (KMR), <https://app.raa.se/open/fornsok/>

Sveriges geologiska undersökning: www.sgu.se

Skogens pärlor: www.skogsstyrelsen.se/skogenspaerlor

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2021:49

